

Ligita Grigule

Plurilingvisma koncepcijas attīstība un tās realizācijas pieredze valodu didaktikā Latvijā

Ievads

Franču sociologs Emīls Dirkeims ir teicis, ka izglītības transformācijas ir sociālu transformāciju rezultāts. Mūsdienu sabiedrība Eiropā saskaras ar straujām pārmaiņām, kas saistītas ar globalizāciju un tehnoloģiju attīstību. Svarīga zīme, kas liecina par šīm pārmaiņām, ir pieaugošā eiropiešu mobilitāte – patlaban 10 miljoni eiropiešu strādā citās dalībvalstīs. Cilvēkiem izveidojas arvien vairāk kontaktu ar citām valstīm, un arvien lielāks skaits eiropiešu dzīvo un strādā ārpus savas valsts. Šo procesu vēl vairāk pastiprina nesenā ES paplašināšanās. Eiropas Savienībā tagad ir 500 miljoni iedzīvotāju, 27 dalībvalstis, 3 alfabēti un 23 oficiālās ES valodas, no kurām dažas lieto daudzviet pasaulē. Vēl aptuveni 60 citas valodas veido ES mantojumu, un tajās runā konkrētos reģionos vai grupās.

Daudzvalodīga un multikulturāla sabiedrība, tai skaitā skolas, kurās sastopas daudzvalodīgi un multikulturālas identitātes bērni, ir kļuvusi par realitāti visās Eiropas valstīs. Valodas politikas izstrāde un ieviešana ir atbilde uz multikulturālās sabiedrības vajadzībām.

Daudzvalodu izglītības ieviešana ir saskaņā ar mūsdienu tendencēm Eiropas izglītības telpā. Eiropas Kopienu komisija (2008.gada paziņojums) deklarē, ka daudzu valodu harmoniska līdzāspastāvēšana Eiropā izteikti simbolizē Eiropas Savienības centienus būt vienotiem dažādībā, un tas ir viens no Eiropas projekta stūrakmeņiem. Valodu prasme vieno cilvēkus un atver durvis uz citām valstīm un kultūrām, veicinot savstarpēju sapratni. Sekmīga daudzvalodības politika uzlabo iedzīvotāju iespējas dzīvēt: palielina viņu nodarbinātības iespējas, sekmē pakalpojumu un tiesību pieejamību, kā arī veicina solidaritāti. No šāda

viedokļa valodu daudzveidība var kļūt par indivīda vērtīgu priekšrocību, kas kļūst arvien svarīgāka mūsdienu globalizētajā pasaulē.

Latvijas izglītības sistēmas saturā ir integrēta zināšanu, prasmju un vērtību bāze, kas nepieciešama cilvēka dzīvei globalizācijas apstākļos. Latvijas virzība pretī sociālo institūtu demokratizācijai, vēlme integrēties Eiropas politiskajā un kultūras telpā noteica pilsoniskās izglītības, ilgtspējīgas attīstības izpratnes, kultūras un etniskās dažādības pozitīvu atzišanas elementu iekļaušanu mācību programmās 90.gadu vidū. To veicināja arī Eiropas Padomes vadlīnijas un ES valstu īstenotā izglītības politika (Valtenbergs, 2006). Īpaša uzmanība tika pievērsta sabiedrības integrācijas politikai, kas praksē vistiešāk realizējās kā bilingvālo programmu ieviešana mazākumtautību izglītībā.

Bilingvisms, multilingvisms, plurilingvisms

Par mūsdienu bilingvālās izglītības sākumu tiek uzskatīti pagājušā gadsimta otrā puse, kaut gan sociolingvisti bilingvisma pamatošanai min piemērus tālā senatnē, piemēram, Mezopotāmijā. Var teikt, ka bilingvālā metode ir efektīvu valodas apguves metožu meklējumu rezultāts, lai atbildētu uz konkrētā laika valodu apguves vajadzībām. Valodu skolotāji zina, ka metodes pamatā ir labākais no vēsturiski attīstītām valodu apguves metodēm, paņēmieniem un pieejām (tiešā metode, audio-lingvālā, fiziskās reaģēšanas metode u.c.). No teorijas viedokļa bilingvālā izglītība ir divu valodu lietojums mācību procesā sociālu un pedagoģisku mērķu sasniegšanai (Baker, 2001). Bilingvālā izglītība balstās uz izpratni par to, ka zināšanas un prasmes, kas apgūtas dzimtajā valodā var tikt pārnestas un izmantotas otrās valodas apguves gaitā.

Bilingvālās izglītības teorētiskie pamati ir

- Otrās valodas apguves pētījumi:
 - saturiskās ievirzes hipotēze (*Krashen*);
 - produktīvo valodas prasmju nozīmes hipotēze (*Swain*);
 - pamata sarunvalodas un mācību valodas prasmes jēdzieni (*Cummins*).
- Mācību metožu efektivitātes pētījumi:
 - kooperatīvā mācīšanās;
 - mācību stratēģiju apguve;
 - analītiskā lasīšana.
- Izziņas psiholoģijas pētījumi

- Bilingvālo programmu rezultāti

Tradicionālo otrās valodas apguves programmu mērķis ir noteiktu valodas prasmju attīstīšana. Valodas programmas parasti plānotas, lai iepazīstinātu ar jauniem valodas elementiem (leksiku, valodas modeļiem, utt.) apzināti noteiktā un, līdz ar to vieglāk kontrolējamā, secībā. Šī secība var balstīties uz vispārdidaktiskiem principiem – no vienkāršākā uz sarežģītāko, pēc lietošanas biežuma, bet var būt arī vēsturiski izveidojusies kultūras tradīcija, piemēram, latviešu valodas apguves uzsākšana ar funkcionāli maznozīmīgiem valodas modeļiem „tas ir...”, „tā ir...” un verbu tagadnes pirmo personu (par to sīkāk skat. latviešu valodnieka Jāzepa Leļa rakstos).

Savukārt, bilingvālajās programmās otrās valodas lietošana ir pakārtota citu zināšanu un prasmju apguvei. Tāpēc arī matemātika, vēsture vai ģeogrāfija tiks mācīta izmantojot valodu kā līdzekli. Skolotājs lieto visus valodas līdzekļus - jaunas leksiskās vienības, frazeoloģismus, valodas modeļus, gramatiku, kas ir atbilstoša un nepieciešama satura pasniegšanai. Skolēns ir iesaistīts satura un valodas apgūvē vienlaicīgi.

Līdz ar to, šinī ziņā, bilinvālās programmas ir tuvākas pirmās valodas apguves procesam. Bērni apgūst savu dzimto valodu dabiski, komunicējot ar vecākiem, nevis kā vārdu sarakstus un gramatikas stundas. Pirmie valodas lietošanas mēģinājumi, kaut arī vēl ir tālu no pilnvērtīgas pieaugušo valodas tiek uztverti ar sajūsmu un uzmundrinājumiem, nevis ar kritiku vai kļūdu labojumiem.

Tāpēc, bilingvālās programmas piedāvā ne vien plašākas valodas lietojuma iespējas (valodas lietojumam atvēlēto laiku), bet atšķirīgu pieeju valodas apguvei. Par valodas apguves pamatu kļūst jaunu jēdzienu, ideju, informācijas apmaiņa. Apgūstamā valoda tiek lietota jaunu zināšanu vai prasmju ieguvei. Skolēnus rosina reaģēt, apstrādāt informāciju, izmantojot jauno / apgūstamo valodu. Skolēniem konsekventi jālieto apgūtās valodas prasmes runājot par dažādiem mācību satura tematiem. Protams, sākotnēji šie viņu pirmie mēģinājumi izteikties apgūstamajā valodā tikai aptuveni atgādinās korektu akadēmiskās valodas lietojumu.

Vēl vairāk, skolēni, kuri mācās bilingvāli, tiek rosināti “radīt valodu”. skolēni centīsies izteikt idejas, kuras viņi nebūs tieši dzirdējuši vai lasījuši apgūstamajā valodā. Viņi var izmantot frāzes, valodas struktūras vai leksiku, kuras viņi dzirdējuši vienā situācijā un lietot šīs valodas zināšanas, lai “radītu” valodu ar kuru izteikt viņu jaunās idejas.

Skolēni arī aktīvi salīdzina jaunās valodas sistēmu ar pirmo valodu. Ja skolēni saredz līdzību, viņi var izdarīt vispārinājumus. Daudzas no otrās valodas tipiskām kļūdām var izskaidrot kā šāda aplama vispārinājuma rezultātus.

Tas bilingvālo metodi atšķir no tradicionālām otrās valodas apguves metodēm, kur skolēnam tiek mācīts atbildēt gramatiski pareizā valodā par zināmiem tematiem un situācijām (iepirkšanās, gadalaiki, cik ir pulkstenis, kādi ir laika apstākļi). Tradicionālās otrās valodas programmas plāno valodas attīstību pakāpeniski, pievienojot jaunu leksiku un valodas modeļus iepriekš apgūtajām prasmēm. Bilingvālās programmas skolēns daudz vairāk sastopas ar dabiski, nereducēti lietotu valodu, un skolēnam daudz vairāk jācenšas saprast, kā valoda darbojas. Darbojoties un mācoties pārvaldīt šo nenoteiktību, skolēni līdzās tiešajām valodas prasmēm attīsta daudzveidīgas metalingvistiskās un mācību prasmes.

Daudzvalodu izglītību var apskatīt no socio-politiskiem, kultūras un didaktiskiem aspektiem. Problēmas rada tas, ka, apzināti vai neapzināti, šie aspekti un tiem atbilstošās kategorijas tiek miksētas. Īpaši no tā cieš didaktika, jo pedagoģisku argumentu vietā stājas sociāli politiski apsvērumi. Ferdināns de Sosīrs (*Ferdinand de Saussure*) esot teicis, ka valodas ir līdzvērtīgas tikai dieva un lingvistu priekšā.

Pēdējos gados Eiropas Padome attīsta plurilingvisma pieeju valodu apguvei. *Plurilingvālā* un *multikulturālā* kompetence ir spēja lietot valodu saziņā un starpkultūru mijiedarbībā, kur personai kā sociālai būtnei ir dažāda līmeņa un vairāku valodu prasme un vairāku kultūru pieredze. Šo kompetenci nevar uzskatīt par dažādu kompetenču savienojumu vai salikumu, tā eksistē kā vienota kompleksa kompetence, ko izmanto valodas lietotājs.

“Plurilingvisms” atšķiras no “multilingvisma”, kas apzīmē vairāku valodu zināšanu vai dažādu valodu līdzāspastāvēšanu kādā sabiedrībā. Multilingvismu var sasniegt, vienkārši daudzveidojot skolu vai izglītības sistēmā mācāmo valodu skaitu vai rosinot skolēnus mācīties vairāk nekā vienu svešvalodu, vai arī samazinot angļu valodas valdošo lomu starptautiskajā saziņā. Plurilingvālā pieejā tiek uzsvērts, ka indivīda valodu pieredze paplašinās kultūras kontekstā, proti, sākumā valoda tiek lietota mājās, pēc tam sabiedrībā, tad valodu pieredze paplašinās saistībā ar citu cilvēku lietotām valodām (kuras indivīds mācās pamatskolā vai vidusskolā, vai apgūst tiešos kontaktos); indivīds neglabā šīs valodas un kultūras atsevišķos „garīgos” nodalījumos, bet no visām valodu zināšanām un pieredzes veido saziņas

kompetenci, kurā valodas savstarpēji sasaistās un mijiedarbojas (Eiropas kopīgās pamatnostādnes, 14).

Atbilstoši situācijai indivīds var elastīgi izmantot dažādas šīs kompetences sastāvdaļas, lai nodrošinātu efektīvu saziņu ar noteiktu sarunas partneri. Piemēram, partneri var pārslēgties no vienas valodas vai dialekta uz otru, izmantojot katra spēju izteikties vienā valodā un saprast teikto citā valodā. Cilvēks var izmantot vairāku valodu zināšanas, lai saprastu rakstīta vai runāta teksta jēgu agrāk “nezināmā” valodā, atpazīstot līdzīgos vārdus no kopīgā starptautiskā vārdu krājuma utt. Pat nelielas valodas zināšanas var izmantot, lai palīdzētu sazināties tiem, kam šādu zināšanu nav, kļūstot par starpnieku starp indivīdiem, kam nav kopīgas saziņas valodas. Ja nav starpnieka, arī tad var sasniegt zināmu saziņas līmeni, liekot lietā visu lingvistisko „bagāžu”, eksperimentējot ar dažādām izteiksmes formām dažādās valodās vai dialektos, izmantojot paralingvistiku (mīmiku, žestus, sejas izteiksmi utt.) un maksimāli vienkāršojot valodas lietojumu.

Plurilingvisms ir jāaplūko multikulturālisma kontekstā. Valoda ir ne tikai galvenā kultūras sastāvdaļa, bet arī līdzeklis kultūras izpaušmei. Liela daļa iepriekš minēto aspektu ir izvērtējami arī plašākā kontekstā. Dažādās kultūras (nacionālā, reģionālā, sociālā), kas veido indivīda kultūras kompetenci, nepastāv vienkārši blakus viena otrai. Tās tiek salīdzinātas, pretstatītas, starp tām notiek aktīva mijiedarbība, tādejādi veidojot bagātāku, integrētu multikulturālo kompetenci, kuras viena no sastāvdaļām ir plurilingvālā kompetence (Turpat, 15). Teorētisko pamatojumu šīm nostādnēm izveidojis Dž. Kaminss, saucot to *par kopīgo pamatprasmju modeli*:

1.attēls. Dž. Kaminss. Kopīgo pamatprasņu modelis.

Tradicionāli svešvaloda tiek mācīta suverēni, kā papildinājums komunikatīvajai kompetencei dzimtajā valodā. Plurilingvālā un multikulturālā kompetence paredz, ka cilvēkam, kas prot vairākas valodas nav atsevišķa, katrai valodai piemērojama kompetenču kopuma, bet gan viena plurilingvālā un multikulturālā kompetence, kas aptver visas viņam zināmās valodas.

Plurilingvālā un **multikulturālā** kompetence ir spēja lietot valodu saziņā un starpkultūru mijiedarbībā, kur personai kā sociālai būtnei ir dažāda līmeņa un vairāku valodu prasme un vairāku kultūru pieredze. Šo kompetenci nevar uzskatīt par dažādu kompetenču savienojumu vai salikumu, tā eksistē kā vienota kompleksa kompetence, ko izmanto valodas lietotājs. (Eiropas Padome, 146)

Plurilingvisma jēdziena ieviešana rada nepieciešamību pēc jauna veida kā mācīties valodas. Notiek valodu didaktiskās paradigmas maiņa. Par mērķi vairs netiek uzskatīta meistarība atsevišķi vienā, divās vai pat trijās valodās, par paraugu uzskatot „ideālu dzimtās valodas runātāju”. Tā vietā mērķis ir izveidot tādu lingvistisko repertuāru, kurā ir vieta visām lingvistiskajām spējām. Tas nozīmē, ka izglītības iestādēs piedāvātajām valodām jābūt daudzveidīgām un ka valodu apguvējiem jāsniedz iespējas attīstīti plurilingvālu kompetenci. Turklāt, ja atzīstam, ka valodu mācīšanās ir visa mūža uzdevums, tad motivācijas, iemaņu un pārlicības stimulēšana, apgūstot jaunu valodas pieredzi ārpus skolas, iegūst īpašu nozīmi.

Mēs esam liecinieki, ka valodu apgūvē notiek paradigmas maiņa – vecās idejas un iepriekšpieņemtos uzskatus strauji nomaina jauni uzskati par valodu lomu un 21gs. sabiedrībā. Mūsdienās vienprātīgi tiek pieņemts uzskats, ka jaunas zināšanas var tikt apgūtas reizēm vienā, reizēm otrā valodā, reizēm, pamīšus, gan vienā, gan otrā.

Vienā no Eiropas Moderno valodu centra projektiem (2000 – 2003), kas veltīts valodu skolotāju izglītībai, analizēta valodu apgūvē iesaistīto izglītības profesionāļu – skolotāju, skolotāju izglītotāju, mācību materiālu autoru u.c. lomu un uzdevumus, lai nodrošinātu valodu apguvi atbilstoši multilingvālās un multikulturālās Eiropas vajadzībām. Projekta daba grupa secina, ka valodu mācību paradigmas maiņa prasa atbilstoši jaunu didaktisku pieeju. Valodu apguvi arvien būtiskāk ietekmē informāciju tehnoloģiju attīstība, izstrādātās Eiropas kopīgās pamatnostādnes valodu apguvei: mācīšanās, mācīšana, vērtēšana un Valodu portfelis, kas kalpo mūsdienīgu valodas apguves mērķu izvirzīšanai un valodu prasmes novērtēšanai. Franks Hjuvorts paradigmas pamata aspektus apkopojis tabulā:

Valodas mācību vecais modelis	Valodas mācību jaunais modelis
Uzsvars uz nacionālu valsti un dzimto valodu kā identitātes pamatu	Uzsvars uz piederību Eiropai un daudzvalodīgu personību
Multilingvisms ir sabiedrības problēma	Multilingvisms bagātina sabiedrību
Paredz, ka valodas apgūvējs sāk apgūt jaunu valodu balstoties uz vienas valodas pamata	Ņem vērā dažādu valodu pieredzi, neformālās valodu apguves iespējas, kas bagātina valodu apguvi
Bilingvisms un kultūru dažādība tiek noklusēts	Bilingvisms un kultūru dažādība tiek pozitīvi novērtēts
Bilingvāla skolēna izglītošana tiek uzskatīta par problemātisku – uzsvars uz nacionālās valodas apguvi	Bilingvisms ir vēlams, - uzsvars tiek likts uz vairāku, gan dzimtās valodas, gan citu valodu prasmju attīstīšanu
Citu valodu runātāji ir “švešinieki”.	Prasme sazināties vairākās valodās ir norma
Mācīties valodu ir grūti	Mācīties valodas ir norma
Mērķis ir dzimtās valodas lietojumam tuva valodas kompetence	Pat zems kompetences līmenis tiek pozitīvi vērtēts un iekļauts saziņā – kas būtu jāattīsta visu turpmāko dzīvi

Valodas mācīšana koncentrējas galvenokārt uz valodas apguves mērķiem. Kultūrai netiek pievērsta liela nozīme, vai arī tā atspoguļojas tikai kā kultūras sasniegumi (augstā kultūra). Statiska kultūras izpratne.	Valodas mācībās būtiska nozīme ir kultūrai un starpkultūru izglītībai. Dinamiska kultūras izpratne
Valodas mācīšanās rūpīgi koncentrējas uz vienu valodu vienā reizē	Valodas mācīšanās koncentrējas uz sakarībā starp valodām un attīsta vispārēju valodu izpratni
Valodu mācīšanās ir sava veida elitārisms, nav domāta visiem, vairākus problemātiska	Valodu mācīšanās var padoties jebkuram

1.tabula. F. Hjuvorts. Valodas mācību paradigmas maiņa

Analizējot otrās valodas apguves, tai skaitā bilingvālo mācību pieredzi Latvijā, mēs varam rast daudz piemēru Hjuvorta definētajiem paradigmas pamata aspektiem.

Pozitīvi vērtējams, ka nozīmīgā vieta Latvijas valodu standartos, programmās un mācību grāmatās tiek ierādīta starpkultūru kompetencei. 1997.gadā izdotās mācību grāmatas *Latviešu valoda cittaute mācībvalodas 8.klasei* novitāte bija Latvijas etniski daudzveidīgās kultūrvides atspoguļojums tekstos, didaktiskajos dialogos un attēlos.

Zvaigznes ABC apgādā veidoto mācību grāmatu cittaute mācībvalodas 4.-7. klasēm, kas veidotas laikā no 1998.- 2006.gadam, mērķis bija realizēt otrās valodas kā mācību priekšmeta integrāciju un atbalstu mācību satura apguvei bilingvāli.

Latviešu valodas standarts un programma mazākumtautību izglītības programmām (2001) tika veidots balstoties uz Eiropas kopīgajām pamatnostādņēm, praktiski realizējot funkcionālo pieeju valodu apguvē, kā arī veidojot integrētu valodu apguves programmu.

Lai Latvijā turpmāk taptu jauna tipa, kvalitatīvi mācību materiāli vienotas plurilingvālās kompetences veidošanai, nepieciešams komandas darbs. Šai komandai būtu jābūt vienotai izpratnei par valodu mācību likumsakarībām un mūsdienīgu mācību materiālu veidošanu, kas arī bija viens no mācību un metodisko līdzekļu autoru profesionālā pilnveides programmas mērķiem.

Atsauces

1. Baker, C. (2001) *Foundation of Bilingual Education and Bilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters.
2. Cummins, J. (1996) *Negotiating Identities: Education for Empowerment in a Diverse Society*. CABE.
3. Council of Europe. Guide for the Development of Language Education Policies in Europe. From Linguistic Diversity to Plurilingual Education. Executive Version. 2007. Language Policy Division DGIV, Council of Europe, Strasbourg. Pieejams www.coe.int/lang
4. Eiropas Kopienu komisija. Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, padomei.
5. Eiropas ekonomikas un sociālo lietu komitejai un reģionu komitejai. Daudzvalodība:
6. Eiropas priekšrocība un kopīga apņemšanās. Briselē, 18.9.2008. Pieejams http://ec.europa.eu/education/languages/pdf/com/2008_0566_lv.pdf
7. Eiropas Padome. Valodas politikas nodaļa. Eiropas kopīgās pamatnostādnes valodu apguvei: mācīšanās, mācīšana, vērtēšana. 2006. Rīga: Madonas poligrāfists.
8. Heyworth, F., Dupuis, V., Leban, K., Szesztay, M., Tinsley, T. Facing the future: language educators across Europe. 2003. Pieejams <http://www.ecml.at/documents/pub212E2003Heyworth.pdf>
9. Valtenbergs V. Attīstības izglītības kompetences Latvijā. Kā paaugstināsim savu jūtīgumu. Latvija un attīstības sadarbība. Zinātniski pētnieciskie raksti 4 (10) / 2006, Zinātne.
10. Latviešu valoda cittautu mācībvalodas 8.klasei. Autoru kolekt. Zvaigzne ABC, 1997.
11. Latviešu valoda cittautu mācībvalodas 5.klasei, Darba burtnīca latviešu valodā cittautu mācībvalodas skolā. 5. klasei. Autoru kolekt. Zvaigzne ABC, 1998.